

З. Л. ЕРЖАНОВА

«ӨЛШЕМ» КОНЦЕПТІСІНЕ ҚАТЫСТЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР

Колөнер бұйымдары күнделікті тұрмыста әртүрлі мақсатқа пайдаланылып, соған орай олардың атқарған қызметі де кеңейіп, адам санасында ол ұғымдардың мәнді белгілері айқындала түсінің нәтижесінде көптеген ұзындық өлшем мәнді фразеологизмдер пайда болған. Басқаша айтқанда, тұрмыстық, шаруашылық бұйымдары, еңбек құралдары өздерінің

негізгі міндетінен басқа қосалқы қызмет те атқарған.

Айталық мал шаруашылығында қолданылған **арқан, тұсау, қамшы, құрық**, өскери өнерге қатысты **оқ, наиза, балта** т.б. аталатын заттар өлшеу қызметінде де кеңінен пайдаланылған. Осыған байланысты тілімізде **аркан бойы, тұсау бойы, қамшы бойы, наиза бойы, оқ бойы, балта**

сабы сияқты өлшем мәнді фразеологизмдер қалыптастан.

Зерттеушілер ұзындық өлшемін кеңістікегі өлшеу түріне қарай көлденен бағыттағы ұзындық және тік бағыттағы ұзындық деп қарастырады. Бұл жөнінде зерттеуші К. Қ. Құркебаев былай деп жазады: «Кеңістікегі кез келген аланнан нүктесі белгілеп, кай жаққа болса да көлденен және тік бағыттағы ұзындықта екі сызық жүргізуге болады. Бұл екі сызық бір-бірімен перпендикуляр түрінде қиылсады. Адам санасында бейнеленетін кеңістік пен материалдық дененің өр уақытта көлденен және тік (биіктік) бағытын осындағы ұзындық өлшемі арқылы анықтай аламыз. Қазак халқының ментальдық танымын көрсететін **арқан бойы, құрық бойы, наиза бойы, қамшы бойы, тұсау бойы** сияқты өлшем бірліктерінің әрі көлденен бағыттағы ұзындықты, әрі тік бағыттағы ұзындықты білдіруі осымен байланысты болса керек» [1, 27].

Жоғарыда келтірілген **балта сабы** фразалық тіркестен басқалары құрылымдық тұрғыдан қарастырылғанда «зат» мағынасындағы құрал-сайман атаулары мен **бойы** көмекші есімінің тіркесі арқылы жасалғанын көреміз. Фразалық тіркес құрамындағы **бойы** көмекші есімі жөнінде профессор М. Балақаев: «**Бойы** және **бойынша** демеулігінің (послелоги) жасалуы бой (рост, стан) түбіріне **-ы, -ын+ша** косымшаларының біte сінісп кетуінен жасалған. Олардың мағыналары сан алуан. Осыған орай, **арқан бойы, наиза бойы, қамшы бойы, құрық бойы** т.б. тіркестері етістіктің сөз тіркестерінің құрамында ұзындық өлшеміне жуық мағыналарды білдіреді. Мысалы **ок бойы озын шықты, құрық бойы алда келеді**», – деген пікір айтады [2, 181].

Зерттеушінің өлшемдік мәнге ие болып түрған бұл тіркес жөніндегі «етістік сөздермен тіркескендегі ғана өлшемдік мағына білдіреді» деген пікірі басқа зерттеушілер тарапынан да колдан туабады; оған дәлел ретінде бұл тіркестің көркем шығармалар мен аузызекі сөйлеу тілінде есім сөздермен тіркесіп қолданылатындығы ұшыраспайды деп көрсетеді [1, 27]. Біздің оймызыша, **арқан бойы, қамшы бойы** сияқты тіркестер есімді сөз тіркестерінің құрамында да қолданылып, ұзындық, биіктік өлшемі мағынасында жұмсалған. Мысалы, **арқан бойы жер, арқан бойы барып конды** дегенде, мұның алдыңғысы есімді сөз тіркесіне, кейінгісі етістікті сөз тіркесіне

жатады. – **Арқан бойы жер** көрінбейді, үйтқып соққан жел қарды суырып, бет қаратпайды (Ж. Дүйсекеев, Гүлденген өнір). **Арқан бойы жердің тұсау бойы төтелігі бар** (мақал). Синтаксистік жағынан алғанда бұл сөйлемдерде жер (орын) туралы және оның қандай жер екендігі жөнінде айтылып түрғандықтан, не? – жер, қандай немесе қанша жер? – арқан бойы деп талдауға болатын сияқты.

«Қазак өдеби тілінің сөздігінде» **арқан бойы** тұракты тіркесіне «бір шумак арқаның ұзындығындағы қашықтықты білдіретін халықтық өлшем» деген анықтама беріледі [3, 619]. Сонымен бірге бұл тіркес биіктік өлшемі ретінде де қолданылады. Қазак тілінің, оның ішінде қолөнер лексикасының негізінде қалыптастан фразеологизмдерге қатысты материалдар тік бағыттағы өлшем, биіктік өлшемі ретінде де қолданыста болғанын көрсетеді. «Қазак тілінің фразеологиялық сөздігінде» **арқан бойы** тіркесінің көлденен бағыттағы мағынасымен бірге тік бағыттағы (биіктік) өлшемдік мағынасы да көрсетіліп, мынадай мысалдар келтірілген: «Жұмысышылар ет жеп болған кезде, жартыланып туган ай **арқан бойы** көтерілген еді (С. С.) **Күн арқан бойы** гана көтеріліп қалған кез еді (Л. Ж.)» [4, 47] Он томдық «Қазак тілінің тұсіндірме сөздігінде» күннің сөл ғана жоғары көтерілуін күн **арқан бойы** көтерілді деп беріледі [5, 329].

Тік бағыттағы (биіктік) өлшем ертеде уақыт үғымымен тығыз байланысты болған. Қазактың этникалық мәдениетін зерттеушілердің пікіріне дең қойсак, Еуразияның ұлы даласында қошпелі өмір салтқа бейімделіп, оны өмір сүрудің негізгі арқауы ету үшін ең алдымен уақыт пен кеңістікке қатысты таным-тұсінік қалыптассаса керек. Онсыз қошпелілердің өмір сүру үшін жасаған барша әрекет-тірлігі қайда баарын білмей тұрып жолға шыққан жолаушыға үқсаған болар еді. Өзі мекен еткен кеңістіктің барша қадір-қасиетін танып-білу, сол кеңістіктегі құбылыстарды уақытпен шенdestіре зерделеуге машықтану Еуразия қошпелілері үшін өмір сүрудің кепілі болған.

Содан да болар, қошпелі қазак уақыт пен кеңістікті бір-бірінен ажыратпай, тұтастықта танып-тұсінуді дәстүр еткен. Яғни, уақытқа қатысты құбылыстарды кеңістік аясында, кеңістікке қатысты құбылыстарды уақыт аясында парықтап отыру машығы айқын байқалады. Мәселен, қазак тіліндегі «ұзак» деген сөз уақыт пен кеңі-

тікке бірдей қатысты. Бұған «ұзак жол», «жол ұзату», «уақытты ұзату» т.б. сияқты тұрақты тіркестер дәлел болады [6, 195-196].

Қолөнеріне байланысты қалыптасқан **арқан бойы, наиза бойы, тұсау бойы** секілді фразеологизмдер әрі ұзындықты, әрі қашықтықты, әрі биіктікті, әрі уақытты да білдірген. Басқаша айтқанда, биіктік пен уақытты шендестіріп, байланыстыра қараған. Бұл фразалық тіркестер кеңістік ұғымына қатысты **арқан бойындай** (бойымен бірдей) ұзындық, **наиза бойындай** (бойымен бірдей) ұзындық, **тұсау бойындай** (бойымен бірдей) ұзындық дегенді білдіреді. Тіпті осылай жұмсала отырып, тілдің даму барысында сөйлеу процесінің үнемдеу заңдылығы негізінде әллипсистеніп, **арқан бойы, наиза бойы, тұсау бойы, қамшы бойы** түрінде ықшамдалып өзгерген болуы мүмкін деп санаудың қисыны жоқ емес [1, 29]. **Арқан** сөзінің қатысымен жасалған фразеология ұзындықты білдіруден гөрі **күн арқан бойы көтерілді** деген сияқты уақыт өлшемі мағынасында жиі ұшырасатындығы байқалады. Осыған байланысты F. Акпанбектің пікіріне наzzar аударып көрелік: «Күн тұсау бойы, шідер бойы, арқан бойы көтерілді өлшемдері шанырактан түскен күн сөүлесінің жүрген жолынан көрінеді, уық санымен есептеледі. Басқаша айтсак, уақытты 1–5 минутқа дейін дәлдікпен өлшейтін күн сағаты. Мысалы, үйдің уық саны – 72. Әрбір екі уықтың арасы 5 градусқа тең (360:72=5). Шамамен күн сөүлесі екі уықтың арасын 20, үш уықтың арасын 40 минөтте жүріп өтеді немесе бие сауым уақыт», – деп жазады [7, 23].

Қазақ тілінде өлшем ұғымында тек **арқан бойы** фразеологизмі емес, арқаның түрлері де колданылған. Ол туралы зерттеуші Б. Қинаятұлы ұлттық тілімізде **қом арқан бойы** (6-8 метр), **тартпа арқан бойы** тәрізді нақты ұзындық өлшем түрлері болғанын жазады [8, 9-11].

Арқан бойы фразеологизмінің нақты қаншалықты ұзындық, биіктік өлшемін білдіретінің жөніндегі пікірлерде бірізділік жоқ. Дегенмен кейбір зерттеушілер бұл тіркес мағынасын 1) 4–5 метр шамасы; 2) таңертенгі сағат 11, кешкі 5 деп көрсетеді [9, 3]. Аталған тіркестің өлшемдік межесін нақты атаудың қын болғандығының өзіндік себептері бар. Атап айтқанда, арқаның бір түрі малды арқандауға (ат арқан), енді бірі асау жылқыны ұстауға (бұғалық арқан – ұзын-

дығы 12–15 метрлік арқан), тағы бірі киіз үйді сыртынан тартып байлауға (**басқұр арқан** – бес, алты қанатты үйлер үшін 22–26 метр шамасындағы арқан), кайсыбірі қойды қосақтауға (**қосақ арқан**) т.б. арналып есіледі, соған орай олардың өлшемдері де әртүрлі болады [10, 73-81]. Қалай болғанда да арқаның өлшеу құралы ретінде жұмсалуы – оның тұрмыста атқарған көп қызметінің бірі ғана. Өйткені оны қөшіп қонуга да (**қом арқан, тарту арқан, қоспақ арқан**), қанжығаға байладап алып жүргуге (**жан арқан, өрме қайыс арқан**), той-томалақ кезінде ат байлауға (**керме арқан**), мал, құлын байлауға (**желі арқан**) т.б. мак-саттарға пайдаланған.

Откен тұрмыста **арқан бойы** тіркесі кеңістіктің тік және көлденең өлшемінің ұзындығы мағынасында кеңінен жұмсалып, өз қызметін өз заманына сай жеткілікті атқарғандығы күмәнсіз. Аталып отырған тіркес казіргі тілімізде көркем шығармаларда ұшырасып, құнделікті ауызекі сөйлеу тілінде сирек қолданылатын болып, оның орнына метр, сағат сияқты нақты өлшем бірліктері қолданылатын болды. Оның өз уақытында өлшем бірлігі болғаны мақал-мәтелдерде сакталып калды. Мысалы: **Ақымақтан арқан бойы алыс жүр, Тұрлаусыздан тұсау бойы алыс жүр.** Арқан бойы жердің тұсау бойы төтелігі бар.

Көшпелі тұрмыста сан түрлі қызмет атқарған арқан туралы ата-бабамыздың таным-түсінігі ырымдар мен тыйымдарда, салт-дәстүрде сакталып, бүтінгі үрпакқа тілдік деректер арқылы жетіп отыр.

«Отыз-қырық сантиметрдей, аз ғана қашықтық» ұғымындағы тұсау бойы фразалық тіркесін [11, 290] бүтінгіде көркем шығармалар тілінен ұшырастырамыз: – *Айтмұқсан отармен күн ұясына қонуга тұсау бойы қалғанда ауылга қарай беттеді* (Ш. Дәрмәғанбетов, Менің замандастарым). Бұл да **арқан бойы** тұрақты тіркесі сияқты уақытқа байланысты қолданылып, құннің кешкіруге айналғанын білдіреді. Қазақ тіліндегі осы тіркеске үксас тіркес монғол тілінде де бар: **Туша турш** [12, 315].

Тұсаудың тұрмыста атқарған қызметіне байланысты ұжымның санасында жана ұғымдар пайда болған. Өйткені «Дағдылы қайталану, образға үлгі ретіндегі бейнелердің ситуациядағы орны мен маңызы оның санада баламалық қасиетке, яғни ассоциациялауға әкеледі» [13, 162].

Халық танымындағы тұсаудың қызметі аттың алдыңғы екі аяғын байладап қоюға байланысты

туғандығы белгілі. Тұсаудың осы қызметіне орай оның осы «шектеу, тежеу» белгісін басқа заттарға байланыстыра тенеу, бейнелеу, ұқсастыру барысында жаңа ұғым-түсініктер қалыптасты. Солардың бірі ретінде **тұсау кесер** ырым-жоралғысын айтуға болады. Бала қаз тұрып, аяғын апыш-тапыл басып, жығылып-тұрып жүре бастаған кезде тез жүріп кетсін деген ниетпен тұсау кесер ырымын жасайды. Ол үшін аттың аяғын тұсаған сияқты етіп, баланың аяғына ала жіп байлап (яғни тұсап), оны аяғын жылдам басатын өйелге қидырады. Тұсау ретінде ала жіп байлау «біреудің ала жібін аттамасын», «адал болсын» деген ұғымға байланысты шыққан. Ырым етіп жайбасар адамға баланың тұсауын кестірмеген. Тұсауды кескеннен кейін бала да тұсауынан босатылған, еркіндікке шыққан ат сияқты тез жүріп кетеді деген түсінік болған. Оны тұсауы кесілген баланың қолынан ұстап, ары-бері жылдам жүргізіп, жүгірту әрекетінен байқауға болады. Бұл салтты өткізу барысында балаға тілек ретінде арнаулы өлең айту, тұсау кесушіге көдесін беру, келгендеге дәм татқызу рәсімдері орындалады. Ал қазіргі күнде **тұсау кесердің** мазмұн межесі кениң түсті. Айтальық, қандай да бір жаңа бастамаға, мекемеге, кор ашылғанда жасалатын дәстүр де **тұсау кесер** аталағып, жаңа мазмұнға ие болады. Мұның өзі қоғамдағы өзгерістерге байланысты сөз мағынасының дами түсетіндігінің айғағы болып табылады.

Арқан сияқты қамшының да тұрмыста сан алуан қызмет атқарғандығы этнографиялық деректерден белгілі. Қамшы ат жүргізетін, баксының ауру адамның бойынан жын-шайтандарын қуатын, науқасты емдейтін, дау-шар кезінде сөз сұрау ишарасын білдіретін, дүре соғатын, кейбір заттарды өлшейтін құрал болған. Осылан орай **қамшы** аталған бұйымға байланысты қалыптақан ұғым-түсініктер мен атальмадар аз емес. Ол жөнінде зерттеуші Н. Уәлиев қамшы сөзінен өрбіген сөздер мен сөз тіркестерінің саны М. Эуезов шығармаларында 376 екенін көрсете келіп: «Осы сөздің тілдегі мағыналық аясы мен өрісіне назар аударсак, бір ғана атаудың өзінде қашшалықты мәдени, ұлттық мазмұн жатқанын, этностың материалдық, рухани мәдениетінде алатын орнын айқын аңғаруға болады», – деп жазады [14, 31-34].

Халық тілінде ұзындық, арақашықтық өлшемдерін білдіру үшін **қамшы салым жер, қамшы бойы** тіркестері қолданылған. «Қазақ тілінің

түсіндірме сөздігінде» **қамшы бойы** тіркесіне «қамшының сабы мен өрімінің ұзындығы» деген анықтама беріледі [15, 618].

Ұзындық межесін анықтауда қолданылған қамшы бойы тіркесі арқан бойы, найза бойы сияқты фразеологизмдермен салыстырғанда қыскалау өлшемдік мөлшерді аңғартады. Айта кету керек, қамшы өрімінің ұзындығы қамшы иесінің тұтамына лайық болғаны дұрыс деп саналған. Зерттеуші Н. Уәлиевтің көрсетуінше, өрімшілер тілінде айтылатын мынадай сөз осындай ерекшелікке байланысты сияқты.

- Ассалаумагалейкум! (1-тұтам)
- Эліксалам! (2-тұтам)
- Жол болсын! (3-тұтам)
- Әлей болсын! (4-тұтам)
- Қайда барасын? (5-тұтам)
- Тобылғы сайға барамын (6-тұтам)
- Оған неге барасын? (7-тұтам)
- Қамшы сапқа барамын (8-тұтам).

Мұндағы сегіз ауыз сөз сегіз тұтамды көрсетіп тұр. Яғни сегіз тұтам – өрімшілердің ортақ өлшемі [14, 31-34].

Кеңістікегі қолденен және тік ұзындық өлшемін білдіруге қолданылған қамшының ертеде уақытқа байланысты ұғымды да білдіргенін **қамшының сабындай келте ғұмыр, қамшы салтай қыска** тәрізді тілдік имплициттердің бойынан аңғарымыз: – **Қыска ғой қамшы салтай қызы көктемі** (Қоңыров Т. Қазақ тілінің тұрақты тенеулер сөздігі. Алматы: Ғылым, 1990. 243-б.).

Қазақ тұрмысында қамшы өлшеу құралы қызметін атқарумен бірге материалдық және рухани мәдениеттен мол мағлұмат бере алатын этномәдени бұйым-құралдың бірі болған. Бұл орайда қамшыға қатысты кейбір ырым-жоралғылардың кейбіреуін келтіріп көрмекпіз. Мәселен, қамшыны ұстап төрге шығуға болмайды, өйткені бұлай еткенде ағайын арасында араздық, дау-дамай туады деп жорамалдаған.

Қамшының түрлі белгі, символ қызметін атқарғандығын мынадай деректен кездестіреміз: «**Қамиши тастасаң, дауга оқталғаның. Қамишымен нұқысаң, зәбір көрсеткенің. Қамшыны қонышқа тықсаң, сабаласамын дегенің. «Ат мінгіземін» дегенің – ауыз байлық. Қамшыны қоса беру – екі айтылmas ант. Қара танымаган қазақ белгіге қамшыны жолдаган»** (Әлімқұлов Т. Кертолғау. Алматы, 1988. 133-б.).

Қамшы сәндік бүйім ретінде де қазақ мәдениетінде өз ізін қалдырған. «Мәселен, ұқілі қамшы, коңыраулы қамшы, күміс (сапты) қамшы, жезді қамшы, бауырдақты қамшы, сары ала қамшы, алтынды қамшылар – сән-салтанат құрудың белгісі болып табылады: *Дүрия бешпент белсеніп, Бұл дүниені кең салып, Алтынды-ай қамшы қолга алып, Абжыландаі толғанып, Бұралып кетіп барады* (Қызы Жібек. 1963. 62-б.)» [16, 196].

Аңшылар қамшыны қасқыр соғатын қару ретінде жұмсаған. Соған орай қасқырға «қырық сегіз өрім таспа қамшыдан артық кару жоқ» деген ұғым-түсінік орын алған.

Қыскасы, қамшы өткен тұрмыстан мол дерек беретін көп қызметті құралдың бірі болған.

Ұзындық өлшемді білдіру қызметінде колданылған фразеологимдерге **ок бойы, ок атым жер, ок жетер жер** тұракты тіркестері жатады. Бұл фразеологизмдер «өте жақын, тым таяу жер», «ок жетер қашықтық», «садақ, мылтық оғының тік ұшып барап шамасы» дегенді білдіреді [4, 414].

Кеңістіктегі көлденең және тік ұзындықты анықтауға колданылатын құралдың бірі ретінде найза пайдаланылған. Найза ер қаруы – бес қарудың біріне жатады. **Найза** атауының этномәдени семантикасы өскери өнер лексикасымен тығыз байланысты. Қазақ макал-мәтелдері мен батырлар жырында, тарихи жырларда найзаға байланысты сипаттамалар мол сакталған. Сонымен бірге қазақ тілінде найзаға байланысты фразеологизмдер де молынан ұшырасады. Қазақ батырлары мен жауынгерлері ел мен жерді **ақ білектің күшімен, ақ найзаның ұшымен** қорғаған. Найза – өскери қарудың бірі болуымен бірге өлшеу қызметін аткарған құралдардың бірі.

Найза бойы тіркесіне қазақ тілінің сөздіктерінде «найза ұзындығымен шамалас келетін халықтық өлшем» [17, 310], «біиқтік, терендік, ұзындық, қалындық өлшемі ретінде колданылады» [4, 402] деген анықтамалар беріледі. Өнерта-нушы, байырғы қазақ өскери өнері туралы еңбек жазған Қ.С.Ахметжанов найзаның жақын қашықтықта, бетпе-бет айқаста жауды түйреуге арналған қару екендігін айта келіп, оның ұзындығы 1,5-2 метр шамасында болатынын, ертеде түркі халықтарында лактыруға арналған қыска найзалар да болғандығы туралы жазады [18, 67].

Қолөнер лексикасының материалдары найзаның ұзындық, қалындық, биіктік, терендік өлшемі ретінде, сонымен бірге уақыт өлшемі ретінде

колданылғанын көрсетеді. Мысалы, мынадай мысалдарда оның биіктік өлшемі ретінде жұмсалғаны анғарылады: *Найза бойы қар жауса, жұтамайды сауысқан. Қанды койлек кисе де, қыыспайды туысқан. Найза бойы жар кеме үстінен аттап кетеді* (Қобыланды батыр). Ал тәмендері мысалда **найза бойы** тіркесі уақыт өлшемі қызметінде колданылған: – *Таң атып, құн найза бойы көтерілді* [17, 310]. Зерттеуші Р. Иманалиева уақыт өлшеміндегі бұл тіркестің мағынасын тәнертенгі сағат жеті деп көрсетеді [9, 20].

Халық танымында **найза** этномәдени мазмұнға бай сөздердің катарына жатады. Халықтың күнделікті тәжірибесінде өзіне таныс болған найзаның пішіні, көлемі, ұзындығы сияқты касиеттерінің екінші бір нысан белгісімен салыстыру, ұқсату, тенеу нәтижесінде жана ұғымды білдіретін **найза бойы** бейнелі сөз тіркесі қалыптаскан. Халық танымына сәйкес оның түрлі белгі-касиеттеріне байланысты мақал-мәтелдер, фразеологизмдер қалыптасса, ол жөніндегі ұғым-түсініктер ырым-жоралғыларға көрініс табады. Бұрынғы қазақ салтында «Киіз есікті үйдің үстінен қарай лактыруға болмайды, әйтпеген жағдайда оны жауласқан адам найзасымен ашып кіреді, яғни жауласқан адам бұл ырым-жоралысын орында-маған үй кожасын женіп кетеді. Женімпаздың бірінші парызы женілушінің үйіне келіп, киіз үй есігін найзаның ұшымен ашу болған; осы әрекеттен соң барлық мал-мұлік, тіпті әйел мен қызына дейін өз калауымен пайдаланылатын женімпаздың меншігіне айналған» [19, 170] Тіліміздегі **ақ білектің күшімен, ақ найзаның ұшымен** фразасы осындај жағдайға байланысты қалыптасып, жаугершілік кезіндегі салт-дәстүрден акпарат береді. Нактылай атсақ, бұл фразеологизм басым күшті, женімпаздықты бейнелейді.

Қорыта айтқанда, кеңістіктегі көлденең және тік ұзындықпен бірге уақыт өлшемін білдіретін **арқан бойы, қамшы бойы, тұсау бойы, найза бойы** т.б. фразеологиялық бірліктердің жасалуы мен қалыптасуында қазақ халқының байырғы тұрмыстіршілігінде колданылған құрал-саймандар мен қару-жарактардың, мал шаруашылығы бұйымдарының құрылымдық-пішіндік, бейнелік ұлгілері негіз болған. Мұндай бейнелі өлшем бірліктері ұғымында колданылған қолөнеріне байланысты қалыптасқан фразеологизмдердің материалдық және рухани мәдениеттен мол дерек беретін этнотанымдық маңызы зор.

ӘДЕБИЕТ

1. *Құркебаев К.К.* Қазақ тіліндегі өлшемдік атаулардың этнолингвистикалық сипаты (ұзындық, арақашықтық, салмақ-көлем өлшемдері негізінде). Филол. ғыл. канд. ... дис. Алматы, 2003.
2. *Балақаев М.* Қазақ әдеби тілі. Алматы: Ғылым, 1984.
3. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Алматы: Арыс, 2006. 1-т.
4. *Кеңесбаев И.* Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Алматы: Ғылым, 1977.
5. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Алматы: Ғылым, 1974. 1-т.
6. *Сейдімбеков А.* Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау. Алматы: Санат, 1997.
7. *Ақпанбек F.* Қазактардың дүниетанымы. Алматы: Қазақ университеті, 1993.
8. *Кинаятулы Б.* Қазақ халқының дәстүрлі өлшемдері // Ана тілі. 1995. №4.
9. *Иманалиева Р.* Этнолингвистические вопросы изучения средств выражения пространственной ориентации в казахском языке: Дис. ... канд. филол. наук. Алматы, 1988.
10. *Ысқаққызы Ә.* Сырмақ өнері. Алматы: Алматы кітап, 2007.

11. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Алматы: Ғылым, 1986. 9-т.
12. *Базылхан Б.* Қазақша-монголша сөздік. Улан-батыр, 1984.
13. *Смагулова Г.* Мағыналас фразеологизмдердің үлттық-мәдени аспектілері. Алматы: Ғылым, 1988.
14. *Үәлиев Н.* Кейбір этнографизмдердің лексика-семантикалық аясы // Ұлт тағлымы. 2000. №1.
15. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Алматы: Ғылым, 1980. 5-т.
16. *Шойбеков Р.Н.* Қазақ тілінің қолөнер лексикасы: Филол. ғыл. докт. ... дис. Алматы, 2006.
17. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Алматы: Ғылым, 1983. 7-т.
18. *Ахметжанов К.С.* Жараған темір кигендер (батырлардың кару-жарағы, әскери өнері, салт-дәстүрі). Алматы: Дәүір, 1996.
19. *Диваев Ә.* Тарту. Алматы: Ана тілі, 1992.

Резюме

Рассматриваются фразеологизмы, относящиеся к языковым репрезентантам концепта «РАЗМЕР».